

Debata o ekspresionizmu (in realizmu)

(Gradivo za predmet *Pregled svetovne književnosti 2*, Univerza v Novi Gorici, zimski semester 2012/13 – doc. dr. Aleš Vaupotič)

Zbornik *Aesthetics and Politics (Estetika in politika)* leta 1977 zbere poglede, ki so se izkristalizirali okoli leta 1938 ob javnem in zasebnem spopadu stališč marksističnih mislecev Lukácsa, Ernsta Blocha, Bertolta Brechta, Walterja Benjamina in Theodorja Adorna¹. Gre za t. i. »debato o ekspresionizmu« (die Expressionismusdebatte), v kateri so sodelovali predvsem levo usmerjeni nemški Judje v eksilu. V zborniku *Aesthetics and Politics* je objavljen Lukácsov prispevek *Za realizem gre (Es geht um den Realismus)*, ki je izšel v moskovski reviji *Das Wort* leta 1938 kot odgovor na Blochov napad v imenu ekspresionizma neposredno pred tem v isti reviji². Bloch v svojem besedilu *Razpravljanje o ekspresionizmu (Diskussionen über Expressionismus)* odpre osrednje vprašanje, kaj je realnost. Ugovarjajoč Lukácsovi predstavi o objektivni, koherentni in vase zaprti totaliteti realnosti Bloch predstavi modernistično podobo, ki jo obvladujejo pojmi diskontinuitete, razpoke ipd.; omenja »umetniška sredstva diskontinuitete«, predvsem montažo. Odtod izpeljuje princip »novega«, ki se pokaže v režah na površini pojavov, zavzema pa se tudi za princip dialektike rasti in propada ter »subverzije subverzije« kot dvojne negacije, ki naj bi vodila v pozitivni rezultat, kakršnega marksizem, tudi pri Blochu, seveda zahteva (*Aesthetics and Politics* 22-3). Gre potemtakem za spopad dveh pogledov na svet, ki najdeta svoji uresničitvi v sočasnih, vendar konfliktnih umetnostnih gibanjih³, v realizmu in modernizmu (ključni predstavniki, ki služijo kot primeri v prispevkih, niso samo ekspresionisti – od katerih Lukács pravzaprav spoštljivo, vendar zavračajoče, omenja Gottfrieda Benna –, ampak predvsem Joyce, Kafka in Proust).

Lukácsovo razumevanje odnosa avtor/bralac—dejanskost

Lukács sprejme izziv v imenu realizma, zavrne pa ugovor o domnevni vrnitvi h klasičnim pogledom (filozofije, neoklasicizma v umetnosti) in zatrdi takole: »Marx pravi: 'Produkcijski odnosi so v vsaki družbi izoblikovani kot celota.'« Totaliteta produkcijskih odnosov je pri Marxu predpostavljena in hkrati podvržena zgodovinskim spremembam:

»totaliteta« postaja vedno bolj tesno prepletena in trdna. Navsezadnje je po Marxu odločilna progresivna vloga buržoazije v zgodovini razviti svetovni trg, zaradi katerega postane ekonomija celega sveta objektivno poenotena totaliteta.

Pri tem je pomembna dvojna pojavnost enotnosti. Lukács nadaljuje:

Primitivne ekonomije ustvarjajo površinski videz velike enovitosti; primitivnokomunistične vasi

¹ Tudi Adorno je sodeloval v debatah s konca tridesetih, npr. prek osebne korespondence z Benjaminom. Sicer pa sta njegovi besedili, ki jih zbornik prinaša, kasnejši, pa vendar tesno povezani s temami debate.

² Blochovo besedilo je odgovor na polemično besedilo *Nun ist dies Erbe zuende ...* Alfreda Kurrelle (pod psevdonimom Bernhard Ziegler), Lukácsovega študenta, v *Das Wort* iz leta 1937, ki ga Bloch (kot bivši Lukácsov sošolec v Heidelbergu) ustrezno poveže s še starejšim Lukácsovim besedilom *Ekspresionizem: Pomen in padeč (Grosse und Verfall des Expressionismus)* izdanem v *Internationale Literatur* (1934), pod vplivom katerega je Kurrellovo besedilo nastalo.

³ Ne gre zgolj za debate o literaturi, kar dodatno zapleta razmerja med stališči, saj avtorji ob spregledovanju razlik med umetnostmi razpravljajo o temeljnih problemih umetnosti v okvirih marksizma; Bloch se recimo sklicuje predvsem na slikarstvo, Adorno na glasbo, Lukács na literaturo ...

ali mesta zgodnjega srednjega veka so očiten primer. Vendar pa je v taki »enovitosti« ekonomska enota povezana s svojim okoljem in s človeško družbo v celoti s samo zelo redkimi nitmi. Po drugi strani dosežejo v kapitalizmu različni prameni ekonomije stopnjo avtonomije, ki je do tedaj brez primere, kar je mogoče videti iz primerov trgovinske menjave in denarja – avtonomija postane tako razširjena, da finančna kriza lahko nastane neposredno iz kroženja denarja. Posledica objektivne strukture tega ekonomskega sistema je, da je videti, kot da površina kapitalizma »razpada« v serijo elementov, ki vsi težijo k neodvisnosti. (*Aesthetics and Politics* 31-2)

Marx v *Kapitalu* (Prvi del, 1867) potemtakem pravi, da se po sami logiki kapitalizma totaliteta sveta, katere podlaga je homogena mreža ekonomskih odnosov, kaže na prvi pogled, torej neposredno na površini, kot diskontinuirana, razbita podoba sveta. Takšno podobo realnosti prikazujejo modernisti, kot je v svojem poetološkem modelu predlagal Bloch. Za to podobo je potreben poudarek na človekovi zavesti, katere zaznave in mentalne obdelave so temelj modernističnega fluidnega subjekta ter njegove neposredne resničnosti, ki zavrača vero v gotovost objektivne realnosti, ker zanjo, domnevno, ni nobenega zagotovila. Vendar Lukács, zopet navajajoč Marxa, nadaljuje:

Enovitost pod površino, totaliteta, katere deli so vsi objektivno povezani, se razkriva najbolj očitno v *stanju krize* [podčrtal A. V.]. Marx takole analizira proces, v katerem sestavni deli nujno dosežejo neodvisnost: »Ker v resnici sodijo skupaj, mora proces, v katerem sodobni deli postanejo neodvisni, dajati vtis nasilnosti in destruktivnosti. Fenomen, v katerem je mogoče občutiti njihovo enovito povezanost – enovitost diskretnih objektov – je fenomen krize. Neodvisnost, ki jo privzemajo procesi, ki sodijo skupaj in ki se drug drugega dopolnjujejo, je nasilno razbita. Tako kriza razkrije enovito povezanost procesov, ki so postali individualno neodvisni. (*Aesthetics and Politics* 32)

In naprej:

Kar se tiče te razprave, to pomeni, da v obdobjih, ko kapitalizem deluje na t. i. normalen način in so njegovi različni procesi videti avtonomni, ljudje, ki živijo v kapitalistični družbi, mislijo, da je enovit ter ga kot takega tudi občutijo; medtem ko ga v obdobjih krize, ko so avtonomni elementi potegnjeni skupaj v enoto, občutijo kot razpadanje. S splošno krizo kapitalističnega sistema postane občutenje razpadanja trdno vkopano prek daljših časovnih obdobj v zajetnih segmentih populacije, ki običajno dojemajo različne manifestacije kapitalizma na zelo neposreden način.

Lukács torej navede dvoje možnih realizacij marksistično utemeljene totalitete realnosti, s katero se človek sooča. Na eni strani je perceptivna totaliteta družbenih institucij, ki se kažejo kot avtonomni sistemi, diskontinuiteta med njimi pa (trenutno) ni problematična, saj krize ni. Problem tega stanja, stanja kapitalizma brez krize, je, da temeljne historičnomaterialistično metafizične totalitete, ki jo marksizem predpostavlja, sploh ne bi bilo mogoče dokazati, saj se součinkovanja med institucijami ne bi pokazala in bi bila lahko zgolj zmotna teorija, denimo, o nečem, kar je v resnici preslikava sveta idej platonističnega tipa⁴. Ravno kriza, kot dodatek k percepciji diskontinuitete perceptivne plasti realnosti, pa, kot pove Marx, dejansko dokaže, da so vsi deli našega sveta povezani, razmislek o totaliteti pa zato postane nujen iz dveh razlogov: ker je utemeljen z dokazom (kriza dokazuje, da kaos dejanskosti ni naključen) in ker ga kriza, ki ni etično nevtralni fenomen, tudi upravičeno zahteva. Stališče Blocha, ekspresionistov in modernistov, kot ga predstavi Lukács, je v tem primeru povzeto v nerefektiranih širših množicah (»zajetnih segmentih populacije«). To stališče pa v luči Lukácsove razlage ni več vrednostno nevtralnno, ampak je ravno na podlagi dokaza, ki obstane tudi brez metafizike historičnega materializma, etično vprašljivo. Lukácsov študent Alfred Kurella, in bolj po ovinkih tudi sam Lukács, ta problem v takratni dikciji označita s fašizmom, oz. vsaj z enim od izvorov fašizma⁵.

⁴ V to smer vodi logika katoliškorealistične literarne doktrine.

⁵ Kurella je v tem smislu leta 1937 izrazito nerodno povezal ekspresionizem s fašizmom, saj so nacisti istega leta

Kaj je Lukács uspel torej pokazati? Dokazal je edinstvenost enega kontinuiranega sveta, kot ga predvideva npr. že obravnavana teorija realizma Josepha P. Sterna sledeč poznemu Wittgensteinu. Obenem pokaže na neutemeljnost intuitivnih postopkov Ernsta Blocha, ki krize ne upoštevajo kot konstitutivnega faktorja, to pa je razvidno iz navezave na imaginarij arhaičnega in ljudskega (*Aesthetics and Politics* 20, 26)⁶, obenem pa se ji kot konceptu vseeno ne odrečejo.

Na tem mestu se Lukácsovo razpravljanje omejuje na vprašanje razumevanja dejanskosti – kot rečeno, nujno v krizi – in pušča vprašanje, kako se s tem spopade literatura kot del družbene nadstavbe (ali pa podsistem v kasnejši dikciji empirične literarne znanosti). To poudari tudi Lukács sam (*Aesthetics and Politics* 33) in nadaljuje, da omenjena objektivna realnost pravzaprav načelno ni (v celoti) *dosegljiva*⁷, zapletena je v odnose in »mediacije«, kot pravi navajajoč Lenina, in priporoči »vztrajanje na vsestranski vednosti«, ki naj varuje pred zmoto in nefleksibilnostjo (*Aesthetics and Politics* 33).

...

Avtor ... poudarja specifiko ... odseva, namreč njegovo *enosmernost*, ki je seveda povezana s hermenevtičnim problemom, ki ga izpostavlja Lenin, saj projekcija historičnomaterialistične teleologije nazaj na dejanskost ni trivialna, ampak pravzaprav v vsej doslednosti nemogoča. Gre torej za enosmerno določanje od objektivne enotnosti kot temeljne podlage povezanih avtonomnih družbenih podsistemov celote kapitalističnega ekonomskega sistema do površinske podobe razpršene dejanskosti, ki pa po vsej verjetnosti »mora odsevati v zavesti ljudi, ki živijo v tej družbi, in zato tudi v zavesti pesnikov in mislecev« (*Aesthetics and Politics* 32).

Pomen krize za Lukácsov pojem realizma v kontekstu teorij diskurza 20. stoletja

Ovrednotenje kategorije krize je konstitutivnega pomena za realistični diskurz, kot ga zagovarja tudi Lukács. Kriza sama seveda še ne omogoča neposredne izpeljave marksističnega sistema; zavzema avtonomno mesto etično-spoznavne hipoteze.

...

Naslednji navedek se nahaja v besedilu Theodorja Adorna *Izsiljena sprava. H Georgu Lukácsu: Proti napačno razumljenemu realizmu (Erpreßte Versöhnung. Zu Georg Lukács: Wider den mißverstandenen Realismus)*, objavljenem v *Der Monat*

---

v Münchenu pripravili sramotilno razstavo avantgardističnih in abstraktnih del, kar Bloch z užitkom navaja. Frederic Jameson v sklepnem besedilu zbirke *Aesthetics and Politics* komentira: »Nothing has, of course, more effectively discredited Marxism than the practice of affixing instant class labels (generally 'petty bourgeois') to textual and intellectual objects; nor will the most hardened apologist for Lukács want to deny that of the many Lukács's conceivable, this particular one – epitomized in the shrill and outrageous postscript to *Zerstörung der Vernunft* – is the least worthy of rehabilitation.« Govor je seveda tudi o ideoloških sodbah, npr. povezavi ekspresionizma in fašizma, ki jih je Lukács utemeljeval s svojo metodo. Jameson nadaljuje: »But abuse of class ascription should not lead to over-reaction and mere abandonment of it. In fact, ideological analysis is inconceivable without a conception of the 'ultimately determining instance' of social class. What is really wrong with Lukács's analyses [...] je] too incomplete and intermittent a sense of the relationship of class to ideology.« (*Aesthetics and Politics* 201). Jameson v tem kontekstu omenja zlasti Lukácsovo ohlapno rabo izraza »dekadenten«.

⁶ Vprašanje ljudskega je v obdobju vzpona nacionalsocializma v Nemčiji seveda dvorezen meč, saj je del ideologije te stranke. Gre za podoben problem kot v primeru »degenerirane umetnosti«, ki jo Lukács in njegovi privrženci označujejo za fašistično, obenem pa se nacisti zavzemajo za neoklasicistično umetnost. Prim. tudi prejšnjo opombo.

⁷ »We shall never achieve this fully,« pravi Lenin v Lukácsovem navedku (*Aesthetics and Politics* 33).

leta 1958 kot odgovor na Lukácsovo monografijo iz istega leta⁸. Adorno navaja:

Pri svojem napadu na avantgardistično književnost kot odmik od dejanskosti si [Lukács] najprej prizadeva razlikovati med »abstraktno« in »realno možnostjo«: »Občutek pripadnosti, razlika in nasprotje obeh kategorij je predvsem dejstvo življenja samega. Možnost je – gledano abstraktno oziroma subjektivno – zmeraj bogatejša od dejanskosti; na tisoče in tisoče možnosti je domnevno odprtih človeškemu subjektu, od katerih se lahko uresniči zanemarljivo majhen odstotek. In moderni subjektivizem, ki v tem dozdevnem bogastvu vidi pravo obilico človeške duše, občuti naproti njej melanholijo, povezano z občudovanjem in simpatijo, medtem ko k dejanskosti, ki se izpolnitvi takih možnosti odpoveduje, pristopa s prav tako melanholičnim prezirom.« (Adorno 176)⁹

Adornov natančni navedek pravzaprav implicitno prizna spoznavno vrednost razlike med »abstraktno« in »realno možnostjo« dojemanja dejanskosti in ji podeli določeno teoretsko težo – to nakazuje obsežnost citata ter njegova vsebina, ki ji Adornova teorija ne najde protiteži. Takoj nato pa Adorno seveda napade Lukácsovo izpeljavo literarnih postopkov in predpisov. Vendar pa Adornov pristop na tem mestu ni mogel ustrezno premisliti koncepta redkosti diskurza, kot ga je kasneje formuliral Michel Foucault v *Arheologiji vednosti* in ki je v tej obliki postal konstitutiven za teorijo diskurza. Navedeni odlomek iz Lukácsovega besedila v Adornovem opozarja na tehten razmislek o metodološkem problemu utemeljitve in pojasnitve konkretnega ustroja totalitete oz. kontinuitete sveta, ki pa je bil podlaga Lukácsovih teorij že v tridesetih.

Lukácsovo razumevanje poetoloških vprašanj odnosa avtor—delo

To je torej umetniška dialektika videza in bistva. Kolikor bogatejša, bolj raznolika, kompleksna, »lokava« (Lenin) [...] (*Aesthetics and Politics* 38-9)

Lukács torej zahteva od realista intelektualno zajetje dejanskosti pod površino, kar je načeloma utemeljeno, manj smiselna pa se zdi v tem pogledu zahteva po »skrivanju« in leninovski »lokavosti« - oboje spominja na laž, ki se upravičuje pragmatično, skozi marksistični projekt emancipacije.

Tipični značaj, tipične podobe ljudi – kar je uradniški dogmatizem socialističnega realizma prevedel v banalnost in papirnatost pozitivnega junaka – so rezultat kreativnega dela realista (Lukácsovi osrednji primeri so Balzac, Dickens, Tolstoj, Thomas Mann idr.). Razumeti jih je treba iz marksistične teleologije, namreč kot »preroške« figure, o katerih je ob Balzacovih romanih govoril že sam Marx (*Aesthetics and Politics* 46).

...

Pomemben je tudi personalistični vidik dejanskosti kot »mehanizma iz ljudi« v nasprotju z naturalističnim determinizmom (*Realism* 104).

...

(Za popolno navajanje virov prim. <http://realizem.vaupotic.com> oz. <http://realizem.vaupotic.com/doktorat-vaupotic.pdf#page=335>.)

⁸ *Der Monat* 11.122 (1958): 37-49. Revijo je v Frankfurtu na Majni ustanovila Ameriška vojska ter financirala CIA. Lukács, Georg. *Wider den mißverstandenen Realismus*. Hamburg: 1958. Angl. prevod *The Meaning of Contemporary Realism*. London: Merlin Press, 1962.

⁹ Prim. tudi (Lukač 36).